

УДК: 37.013.77

DOI: 10.35254/bhu/16948130_2021_55_62

**Дүйшөбаева А.,
И.Арабаев атындагы
Кыргыз мамлекеттик
университети,
аспирант**

Ч. АЙТМАТОВДУН «ЖАМИЙЛА» ПОВЕСТИНИН БАШ КААРМАНЫ ЖАМИЙЛАНЫН ОБРАЗИНА ПСИХОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗ

Кыскача мазмуну

Макалада Чынгыз Айтматовдун «Жамийла» повестинин башкы каарманынын тагдырына психологиялык анализ берилген. Чыгарма өткөн кылымдагы 1941-1945-жылдардагы согуш учурундагы окуяларды чагылдырат. Макалада аталган повесттин башкы каарманы Жамийланын ала качуу аркылуу турмуш курууга аргысыз болгондугу, жана бул «ала качуу» сыяктуу кээ бир эски адаттардын бүгүнкү күндө дагы уланып жатышына өзгөчө көңүл бурулган. Ала качуунун Жамийланын психологиясына тийгизген кесепеттерине да изилдөө жасалган. Макаланы жазууда эмпирикалык изилдөө жүргүзүп учурдагы коомчулуктун Жамийланын абалына жана ала качуу боюнча көз карашын билүү үчүн он-лайн анкеталык сурамжылоо жүргүзүлдү. Макаланын ичинде сурамжылоодо алынган маалыматтардын жыйынтыктарына да кеңири орун берилди. Ошону менен бирге алынган маалыматтардын баарына психологиялык, теориялык көз караштар менен анализ жүргүзүлгөн.

Түйүндүү сөздөр: Жамийла повести, ала качуу, ала качуунун таасири, ырым, Кыргыз элинин маданияты, үй-бүлө баалуулугу, салттуулук, жубайлардын көнүшүүсү, интеграция, субмаданият.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ГЛАВНОЙ ГЕРОИНИ ПОВЕСТИ Ч. АЙТМАТОВА «ДЖАМИЛЯ»

Аннотация

В статье проводится психологический анализ судьбы главной героини повести Чынгыза Айтматова «Джамиля». Произведение освещает события войны 1941-1945 годов прошлого века. Особое внимание уделяется на те моменты, в которой Джамиля вышла замуж по принуждению. Описывается такой старый обычай кыргызов, как «похищение невест», которые встречается и наши дни. Изучены также психологические последствия «похищения невесты». На момент написания статьи были проведены эмпирические исследования и онлайн-опрос, для того чтобы выяснить, как в настоящее время люди воспринимают состояние Джамили и похищение невесты с целью вступления в брак. Результаты опроса также подробно освещены в статье. При этом все данные были проанализированы с психологической и теоретической точек зрения.

Ключевые слова: повесть Джамиля, похищение невесты, последствия похищения невесты, ритуал, кыргызская культура, семейные ценности, традиции, семейная адаптация, интеграция, субкультура.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS ON THE IMAGE OF THE MAIN HEROINE OF CH. AITMATOV'S STORY «JAMILA»

Abstract

The article provides a psychological analysis of the personal character of Chyngyz Aitmatov's story "Jamilya". The work covers events during the war of 1941-1945 of the last century. The article pays special attention to those moments in which Jamilya was forcibly married by abduction and to those old customs like «bride kidnapping». As of this writing, there has been done empirical research in order to finding out how people currently perceive Jamilya's condition and bride kidnapping. The survey results included in the article and all the data were analyzed from a psychological and theoretical points of view.

Key words: Jamil's story, bride kidnapping, consequences of bride kidnapping, ritual, Kyrgyz culture, family values, traditions, family adaptation, integration, subculture.

Кыргыз элинин тарыхында «ала качуу» терс кабыл алынгандыктан дээрлик болгон эмес. Бирок мындай терс адаттар элибиздин турмушунда орун алгандыгы чындык. Чындыгында ала качууну, ошол учурдагы кыз балдардын өзүнүн тандоосу үчүн болгон күрөш катары баалоого болот. Себеби көпчүлүк учурларда кыздарды күйөөгө берүүдө ата-энелери эле өз ара сүйлөшүп чечип коюшкандыктан, кыздар өз оюн жана эркиндигин билдирүү үчүн нааразычылык, каршылык акт катары билдирип, өз сүйгөндөрүн ээрчип, турмуш жолуна аттанып, атасынан үйүнөн качып кетишкен. «Кыз качыруу» адаты бара-бара өзүнүн баштапкы формасын жоготуп башкача, зордук-зомбулук коштолгон «ала качуу» деген түшүнүккө өзгөрүп ала качуу адаты пайда болуп жосунсуз жорукка айланып кеткен. Ч. Айтматовдун «Жамийла» чыгармасында кызды ала качып кетишкендиктен, аны турмуш курууга эрксиз мажбур болгондугун көрүүгө болот. Туугандарынын айтканына аргасыз көнүп, ала качып келинген жеринде келин болуп отуруп калган. Бир чети «таш түшкөн жеринде оор» деген «жасалма салттуу» жолдон чыга албай калган. Бирок анысын ичинен басып, Сыдыкты көңүлү сүйбөсө да, башын байлап жашоосун улантып чогуу жашай берүүгө бел байлаган. Бул абалды психологиялык ракурстан карай турган болсок секелек курактагы жаш кыз, өзү тааныбаган чоочун эркек менен турмуш курууга аргасыз болгон себептүү ичинде кандайдыр бир деңгээлде нааразылыгы, өктөсү калган деп айтууга болот.

2021-жылдын 8-Январынан баштап 6-Мартка чейин болжолдуу эки айдан ашык убакыттын ичинде, Жамиянын абалына учурдагы коомчулугунун көз карашын билүү үчүн, жана бүгүнкү күндөгү кыргыз жаштарынын үй-бүлө тууралуу пикирин билүү үчүн он-лайн анкеталык сурамжылоо жүргүздүм. Бул анкеталык сурамжылоого жалпысынан 18 суроону камтыдым. Эки ай аралыгындагы жүргүзгөн он-лайн анкеталык сурамжылоодо менин социалдык тармактар аркылуу жакындарымдын баары, кошуналарым, досторум, жоро

жолдошторум аркылуу жалпысы 372 респондент катышты. Аталган бул он-лайн анкеталык сурамжылоодо 16-, жана 17-суроолордо Жамийла повестиндеги, Жамийланын ала качуудан кийинки абалына тийиштүү суроолор камтылган ошол суроолордун жыйынтыгын мен бул жерде анализ катары берүүнү туура көрдүм.

Аталган анкеталык сурамжылоонун 16-суроосунун жыйынтыгын, 1-диаграммадан көрүүгө болот. «Жамийла повестинде, Жамийланын Данияр менен кетип калышына кандай карайсыз?» деген суроо берилген. Сурамжылоого катышкандардын 45.2% — «Жамийланын өз эрки», 27.8% — «Ал повестти жакшы билбейм», 20.2% — «Туура эмес кылган», 6.8% — «Башка» деп жооп берген.

Кыскача респонденттердин жообуна карата психологиялык анализ жүргүзгө турган болсок аталган диаграммада респонденттердин 45,2% — «Жамийланын өз эрки» жооп бериши респонденттердин көбү үй-бүлө маселесине өзүмчүлдүк позициясынан карап жатышкандыгын байкайбыз. Муну менен, «азыркы заманбап сурамжылоого катышуучулар жана ошондой эле жаштар үй-бүлөгө жеңил көз карашта карашат» деп айталабыз. Алар үчүн үй-бүлөдөн дагы жеке адамдын индивидуалдуулугу жогору турат ошол себептен алар Ч. Айтматовтун Жамийла повестинде Жамийланын турмуш курган жолдошу Сыдыкты таштап, башка эле бир Данияр аттуу киши менен кетип калышын алар туура эле кадам деген сыяктуу санашат. Демек бүгүнкү кыргызстандыктардын да, өзгөчө жаштардын аң-сезимим дүйнөдө болуп жаткан ааламдашуу процессинин таасирине катуу таасирленип жатышкандарын байкоого болот.

Ал эми катышкан респонденттердин 27,8% — «Ал повестти жакшы билбейм» деп жооп бергени таңкалаарлык көрүнүш. Себеби Жамийла повестти, Кыргыз элинин эле эмес дүйнөлүк көркөм чыгармаларда классикага айланган белгилүү чыгарма болуп саналат. Ошол чыгарманы кыргызстандын жарандарынын, ал повестти жакшы билбейм деп жооп бериши учурдагы кыргызстандыктар арасында

1-Диаграмма

китеп окууга, өзгөчө көркөм адабиятка кызыгуунун жок болуп калганын билдирет. Бул жооптон коомдун көркөм адабияттарды окубай калгандыгын көрүүгө болот, айрыкча мектеп курагындагы же болбосо меткепти бүтүргөн жаштарыбыздын дагы бул сууроо так ушундай жооп бериши, кыргызстанда билим берүүнүн сапатын өтө төмөн түшүп кеткенин, бул сурамжылоо аркылуу көрүүгө болот.

Баса белгилеп айтып кете турган дагы маселе учурдагы жаштарыбыздын жана жалпы эле жарандарыбыздын социалдык медиага (фейсбук, твиттер жана башка социалдык тармактар) өтө жакын болуп китеп окууга көңүл бурушпаганын, даяр материалдардын интернеттен көчүрүп алууга көнүп калышкандарын, жалпылап айтканда жаңы технологиянын пайдасы менен катар эле, кыянат колдонуу менен анын зыянын да тартып жатышкандарын баса белгилеп айттуу туура болот.

Ушул эле диаграммага респонденттердин бир тобу 20,8% — “Жамийла туура эмес кылган” деген пикирлерди билдиришкен бул жоопторго карап туруп учурдагы катышкан респонденттердин 20,8% үй-бүлө баалуулугун сыйлагандар экенин, салттуулукка көңүл бургандар жана Жамийла повестин окугандар түзөөрүн айтууга болот. Бул албетте өз учурунда коомчулукта көркөм адабиятка кызыгуучулардын 20,8% тегерегинде калган деген бүтүм чыгарууга дагы негиз боло алат.

Жамийланын абалын ар кандай ракурстан кароого болот. Мисалы, Ж. Бегалиева «Үндөбөй макул болуш керек, антпесе — уят» аттуу макаласында ошол доордо пайда болгон жоруктардын, адамдын аң-сезимин туткундаган стереотип болуп калыптанып калгандыгын, бир канча пунктта төмөндөгүчө баса белгилейт. [5]

1) Эгерде ала качылып келинген кыз, кетем деп, эшикке чыгууга аракеттене турган болсо, ошол жердеги аялдардын улгайып калганы босогого туура-сынан жолду тороп жатып алышкан «ал жатып алган аялды аттап өтүп кетип калса каргышка калат» деген ырым Кыргыз жана Казак элдеринде дагы деле бар.

2) Эгерде ал кызга ата-энеси, туугандары менен байланышуу мүмкүнчүлүгү болуп, абалын билдире турган болсо, туугандары — анын ошол жерде калуусун сунуш кылышат. «Антпесең үй-бүлөбүз менен уят кыласың» деп көндүрүүгө аракет да кылышат.

Адам психологиясында конфликттердин пайда болуу себептери тууралуу А. П. Новгородцева «Өспүрүм курактагы ички конфликттер» аттуу илимий ишинде «Конфликт — ар түрдүү көз караштардын, баалуулуктардын, ж.б.д.с. кызыкчылыктардын, каршылашуусунан же кагылышуусунан келип чыккан психологиялык абал. Мындай карама-каршылыктуу абал адамдардын ортосунда болгон сыяктуу эле, жеке адамдын жан-дүйнөсүндө да болуп турат» деп жазат. [2, 32-б.]

О. Г. Прохорова «Жубайлардын көнүшүүлөрү, интеграция никенин баштапкы бөлүгүнө мүнөздүү. И. В. Гребенниковдун аныктамасы боюнча: «Үй-бүлөдө жубайлардын көнүшүүлөрү — бул жубайлардын үй-бүлөгө карата бири-бирине ыңгайлашуусунда. Тең жактуу көнүшүүлөрдүн психологиялык маңызы, жубайлардын жүрүм-турумдарынын, ой-кыялдарынын, сезимдеринин өз-ара бири-бирине окшошууларында» [3, 78–79-б.] деп белгилеген.

Бул тууралуу Ж. Жумалиева «Жаш курак психологиясы» аттуу эмгегинде төмөндөгүдөй интерпретация берет «Өспүрүм жашындагы баланын абалы өзгөрөт, мамилелердин системасы татаалдашып, социалдык активдүүлүгү жогорулайт. Бул курактагы балдарда ата-энеси, мугалим, коллективдеги жолдоштору менен түзүлгөн татаал мамилелердин системасы, алардагы өз алдынчалыкты, керектөлөрдү канааттандырууга умтулууну пайда кылат. Алар чоң адамдардын иш аракеттерине кийлишип, аралашууга умтулушат. Мындай өзгөчөлүк жаш курак психологиясында «чоң болууга умтулуу», «чоң кишидей сезүү» деп белгиленет». [1, 204-б.]

Өспүрүм курагынан өтүп өткөөл мезгилге келген кезде жаштардын аң-сезими туруксуз болуп ою бир жерге токтобойт. Бир туруп бала кезиндегидей бала кыялданып ойноп кетсе, бир туруп кайра өзүн чоң кишидей сезип баштайт. Мисалы, Жамийланын станцияга барганда өзү теңдүү жигиттер менен кубалашып суу чачышып ойногону, суу чачышып ойноп жаткан кезде Данияр менен бетме-бет келип калган учурда, дароо кыялы өзгөрүп өзүн чоң кишидей сезип «оюн бир, тамаша эки» деп кубалашып суу чачышып жүргөн балдарды кагып урушуп салышы, Жамийланын мүнөзүндө толук калыптануу аягына чыга электигине далил болуп берет. Жамийланын тагдырынын оош-кыйыштуу болуп кетишине ошол доордун өзү дагы олуттуу таасир эткен. Согуш учуру болгондуктан, кылымдап сакталып келе жаткан Кыргыздын салттарынын ырааты бузулуп, Советтик турмуштун талаптарына жараша трансформацияланып, форма, ченемдери өзгөрүп турган абал эле.

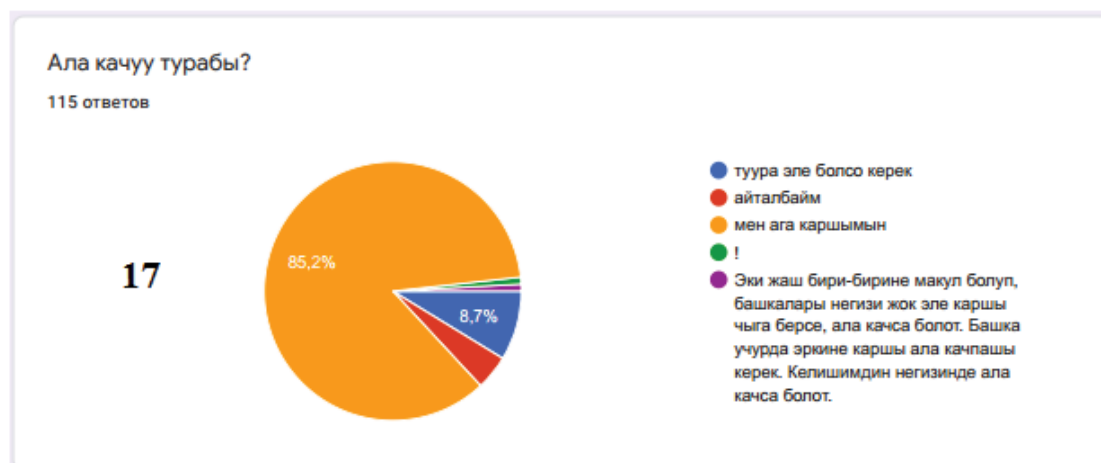
Ж. Жумалиева «Өспүрүмдө турмуш тажрыйбасынын жетишсиздигине карабастан, өзүн чоң кишидей сезүү пайда болот. Ал чоң кишилердин жүрүм-турумуна жана мүнөзүнө кызыгып, өзүн алар менен салыштыруунун негизинде «мен» деген түшүнүктү иштеп чыгып, турмушта өз ордун аныктоого умтулат. Жашоодо башка адамдарга окшош болом деп өзүнүн идеалын издейт» деген аныктама берет. [1, 205-б.]

Ушул эле аныктамага үндөш көз карашты, С. Байгазиев «Өспүрүм курактагылар... Башкалардын көзүнчө олуттуу, маанилүү көрүнгүсү келет. Бөлөктөр тарабынан бааланууну, моюнга алынууну, көңүлдүн борборунда турууну көөдөнүндө каалап, тегерегиндеги балдарга өзүнүн ким экендигин далилдөөгө, каарман, кыйын болуп көрүнүүгө, өзүнүн МЕНин бекемдөөгө умтулат» деп белгилейт. [4, 17-б.]

Ал эми он-лайн анкетабыздагы сурамжылоолордун 17-катарындагы “Ала качуу туурабы” деген суроосуна алынган жыйынтыктар 2-диаграммада көрсөтүлгөн. Алынган жыйынтыктар бир топ кызыктуу фактыларды көргөзүп берет. Катышкан респонденттердин 85,2% — “каршымын” деп жооп беришкен 8,7% — “Туура эле болсо керек” деп жооп беришсе жана калган 4,3% — “Башка” пикирлерди билдиришкен.

Респонденттердин өтө көп пайызы атап айтканда 85,2% — “Ала качууга каршымын” деген пикирди билдириши, коомдо эски адаттарга карата кандайдыр бир каршы түшүнүктүн пайда болуп калганын билдирет. Себеби көпчүлүгү ала качууну мажбурлоо аркылуу турмуш куруу катары же болбосо мыйзамга каршы иш кылуу ка-

2—Диаграмма

тары кабыл алышы толук мүмкүн. Бирок бул жердеги коомдун өтө чоң пайызынын ала качууга каршы деп жооп бериши кыргызстанда ала качуунун жыйынтыгында болгон кээ бир коркунучуу окуяларга байланыштуу болушу мүмкүн. Мисалы менен айтканда 2018-жылы, Бурулай аттуу кыздын сүйлөшкөн жигити тарабынан ала качуу уйуштурулуп, бирок жолдон укук коргоо кызматкерлери тарабынан тосулуп кармалышы, жыйынтыгында Бурулайдын өлүмү менен бүткөн сенсациялуу кайгылуу окуя, буга олуттуу таасир бериши мүмкүн. Себеби Бурулайдын өлүмү ошол учурда жалпы массалык маалымат каражаттарында ошону менен бирге фейсбук, твиттер, инстаграмм сыяктуу бардык социалдык тармактарда коомчулук тарабынан катуу талкууга алынып элдин аң сезими ала качууга каршы деген пропагандалык иш чара жүргүзүлгөн. Мына ошол себептен дагы бүгүнкү коомдо мейли жашы улуулар болсун, мейли жаштарыбыз болсун бул диаграмма көргөзүп тургандай негизги көпчүлүгү ал качууга каршы экендигин билдиришкен.

Көңүл бурууга аргасыз кылган дагы бир көрүнүш респонденттердин 8,7% — “Ала качуу туура эле болсо керек” деп жооп беришкен. Бул көрсөткүч коомчулукта дагы деле “ала качуу” жоругун туура көрүшкөн адамдар бар дегенди билдирет.

Кылымдар тогошуп, дооролор алмашкан сайын, элдердин да маданияты бири-бирине аралашып тураары айныгыс факт. Бирок сырткары элдердин биздин элдин маданиятына аралашып кетип жаткан «субмаданияттары» алдын ала иргеп, жаш муундун психологиясын таза сактап калуу биздин интеллигенциянын бирден бир милдети [6, 239-б.].

Адабияттар

1. Жумалиева Ж. Жаш курак психологиясы. Окуу куралы / Ж. Жумалиева. — Б., 1999. — 255 б.
2. Новгородцева А. П. Внутренние конфликты подросткового возраста // Psy Journals.ru, Вестник Московского психолого-педагогического университета. — 2007. — № 3. — 273 с.
3. Прохорова О. Г. Основы психологии семьи и семейного консультирования. Методическое пособие / О. Г. Прохорова. — Москва, 2005. — 395 с.
4. Байгазиев С. Кыргыз Элинин этикалык жана этнопедагогикалык асыл нарктары. — Б., 2019. — 250 б.

5. Бегалиева Ж. Үндөбөй макул болуш керек, антпесе — уят. URL: <https://www.currenttime.tv/women-rights-kyrgyzstan> (дата обращения: 31.03.2021)

6. Арстанбекова Ж. А., Караханиди К. С. Трагическое как основа эпического мышления Ч. Айтматова / Ж. А. Арстанбекова, К. С. Караханиди // Вестник БГУ им. К. Карасаева. — 2014. — №1. — С. 238-240.